

Könyvtárhasználat — falakon kívül és falakon belül

A *Könyvtáros* 1981/1. számában a Könyvtártudományi és Módszertani Központ 1978-as országos olvasásvizsgálatának a könyvtári tagsággal és a lemorzsolódással kapcsolatos eredményeit ismertettük. Most a tagság tényén túlmenően magát a könyvtárhasználatot vesszük górcső alá: a „falakon kívüli” használatot, vagyis azt, hogy a könyvtári tagokon kívül más olvasók (a könyvtári tagok családtagjai stb.) milyen mértékben támaszkodnak a könyvtárból származó olvasmányokra, valamint, hogy a „falakon belül” a könyvtárhasználók milyen arányban veszik igénybe a különféle könyvtári szolgáltatásokat. Mindezek előtt azonban vegyük szemügyre a könyvtárnak az olvasmányok beszerzésében betöltött helyét, jelentőségét.

Honnan szerezzük be olvasmányainkat?

Az ország 20 éven felüli könyv olvasó népességét képviselő 611 fő legutóbbi (illetve éppen a felmérés idején forgatott) olvasmánya a beszerzés módjai, illetve forrásai tekintetében így tagolódott (100 százalék = 611 olvasó): saját maga kölcsönözte a könyvtárból: 15,1; családtagja kölcsönözte a könyvtárból: 6,7; saját maga közvetlenül az olvasás előtt vásárolta: 20,9; valamelyik családtagja közvetlenül az olvasás előtt vásárolta: 8,3; a családi könyvespolcra vette le: 29,5; baráti kölcsönzés útján jutott hozzá: 12,8; ajándékba kapta (nem családtagtól): 4,1; ismeretlen módon jutott hozzá: 2,6 százalék.

Természetesen felmerülhet a kétely, hogy *egyetlen* — nevezetesen a legutóbbi — olvasmány beszerzési módjának megoszlása híven tükrözheti-e az egész olvasmánybeszerzési struktúrát. E kételyt már kezdettől mi is osztottuk, ezért megkérdeztük azoknak az esetleges olvasmányoknak a forrását is, amelyekbe az olvasó az utóbbi időben csak *beleolvasott*, illetve amelyeket a legutóbbi olvasmány *mellett* olvasott. Az így megnövelt olvasmányanyag „származás szerinti” megoszlása szinte teljesen megegyezett az említett arányszámokkal. Kétségtelen, hogy a huzamosabb, a könyvhasználat szélesebb köreire (lexikonhasználat stb.) jobban kiterjedő megfigyelés — ami a gyakori olvasók számára lehetővé tette volna, hogy ne csak egy, hanem több olvasmánynyal is szerepeljenek — hitelesebb képet adott volna, de az is tény, hogy a fenti megoszlás a *lényegi* tendenciákat illetően helyesen tájékoztat a valós helyzetről.

1978-ban mért adatainkat (a kategóriák némi összevonásával) hasonlítsuk össze *Mándi Péter* 1964-es, ugyancsak országos felmérésének megfelelő eredményeivel (*Mándi Péter: Könyvolvasás és könyvvásárlás Magyarországon. Könyvkiadók és Terjesztők Tájékoztató Központja, Bp. 1965. 49—50. l., illetve XII/1—5. táblázatok*).

A legutóbbi olvasmány beszerzési módja	A könyv olvasók százalékos megoszlása	
	1964	1978
Könyvtárból kölcsönözte (saját maga vagy családtagja)	21,8	21,8
Vásárolta (az olvasás előtt)	25,0	29,2
A családi könyvtárból vette	9,2	29,5
Rokontól, ismerőstől kölcsönözte	31,3	12,8
Ajándékba kapta	5,8	4,1
Egyéb módon jutott hozzá, illetve nem válaszolt	6,9	2,6
Összesen:	100,0	100,0

Nem új keletű tapasztalat — már 1964-ben is így volt —, hogy az olvasmányok elsősorban *vásárolt* könyvként jutnak el olvasójukhoz, különösen, ha azt is számításba vesszük, hogy az ismerősöktől kölcsönzött könyv is túlnyomórészt a lakosság vásárlásának eredménye. Ha — szűkítve a kört — csak a *család által* (régebben vagy frissen) vásárolt könyveket vesszük figyelembe, megállapíthatjuk, hogy ezek súlya jelentősen megnőtt az utóbbi években: 1964-ben az összes olvasmányoknak csak mintegy harmadát, 1978-ban viszont már körülbelül 60 százalékát tették ki.

A táblázat adatainak részletesebb elemzése előtt meg kell jegyeznünk, hogy az 1964-es adatok 15 éven felüli, az 1978-as eredmények viszont 20 éven felüli könyv olvasóira vonatkoznak, s ezért az adatok összehasonlítása során számításba kell vennünk, hogy a 15—20 éves fiatalok a könyvtárakat nagyobb, a vásárlási lehetőségeket viszont kisebb mértékben veszik igénybe, mint az idősebbek. Így a könyvtárból származó olvasmányok változatlan arányszáma voltaképpen e könyvbeszerzési mód részarányának némi növekedését sejteti; az olvasás előtt frissen vásárolt könyvek arányának amúgy is szerény emelkedése pedig e megfontolás alapján tovább mérséklődik.

Igazán jelentékeny változások — ellenkező előjellel — a családi könyvtár, valamint a baráti kölcsönzés kategóriájában történtek. Míg 1964-ben minden harmadik olvasmány baráti-rokoni kölcsönzés útján jutott olvasójához, 1978-ban ez már csak minden nyolcadikról mondható el. Ugyanakkor a családi könyvtár polcain sorakozó (régebben vásárolt, örökölt stb.) kötetek 1964-ben az olvasmányok alig egytizedét, 1978-ban viszont ennek háromszorosát „szállították”. Az olvasmánybeszerzés tehát az utóbbi másfél évtizedben „belterjesebbé” vált: lényegesen megritkultak a család körén túlmutató, nem intézményes könyvbeszerzési alkalmak, s az így támadt űrt csak nagyon kis mértékben töltötte ki az intézményes olvasmányközvetítő csatornák közvetlen igénybevétele, és sokkal inkább az otthon levő könyvek. Ezt az aránytelődést nagymértékben magyarázza, hogy a hatvanas évek első felében a könyvpiac jóval szegényesebb volt, s az emberek — sajátos választéknövelő gesztusként — jobban rászorultak az egymás közötti cserére. Később pedig a választék intézményes kiszélesítése s ezzel együtt a lakossági könyvvásárlás, a családi könyvállományok rohamos növekedése következtében nem is annyira valamiféle légüres térbe való benyomulásról, mint inkább egy funkciójából sokat veszített olvasmánybeszerzési forma fokozatos *kiszorításáról* beszélhetünk. Ha hozzávesszük mindehhez, hogy az olvasásvizsgálatok a baráti kölcsönzést általában meglehetősen esetleges, viszonylag alacsony aktivitást követelő és a nagy átlagot tekintve alacsonyabb értékű olvasmányanyagot közvetítő könyvbeszerzési módként jellemzik (1978-as felmérésünk szerint is elsősorban a ritkán olvasók, a romantikus és a lektűr irodalom hívei közt volt népszerű, legkevésbé pedig az érettségizettek és a diplomások, a rendszeres és „modern” ízlésszintű olvasók éltek vele), akkor örülhetünk e tendencia láttán.

Örömünk több okból mégsem osztatlan: egyrészt féltő, hogy a baráti kölcsönzés visszaszorulása a könyvvel kapcsolatos társadalmi kommunikációs események megritkulásával járhat. Másrészt — bár örvendetesnek tartjuk az otthonokban felhalmozott könyvanyag „aktivizálódását” — nem tekinthető véletlennek, hogy nem a könyvtárból beszerzett és a frissen vásárolt, hanem a tőlünk karmyújtásnyira tárolt könyvek jelentősége nőtt meg ilyen mértékben. S valóban nem véletlenül: az olvasás gyakoriságának növekedésével ugyanis — s ez 1964-ben és 1978-ban egyaránt tapasztalható volt — az olvasmányok között nő a frissen vásárolt és a könyvtárból beszerzett könyvek részaránya (de csak akkor, ha az olvasó a könyvtárból *saját maga* kölcsönözte!); a házi könyvtár polcáról leemelt könyveké viszont (majdnem úgy, mint az ismerősöktől kölcsönzötteké) csökken. (Ez utóbbi jelenséggel már csak 1978-ban találkozunk.) Tegyük még hozzá, hogy az otthon tárolt könyvek a romantikus irodalmat kedvelő, valamint az alacsonyabb iskolázottságú (8 általános iskolai osztályt vagy kevesebbet végzett) rétegek olvasmányválasztásában játszották a legnagyobb szerepet. S ez szintén viszonylag új, csak 1978-ban észlelt fejlemény: Mándi Péter 1964-ben még azt tapasztalta, hogy az iskolai végzettséggel együtt nő a házikönyvtárnak az olvasmányválasztásban betöltött szerepe is. Az olvasmánybeszerzés legpasszívabbnak vélt (de a család körén túltekintő) formáját, a baráti kölcsönzést tehát az olvasók nagy része egy lakáson belül megvalósítható beszerzési móddal, az otthoni könyvállomány „mobilizá-

lásával” váltotta fel, de úgy, hogy ezt az egykor csak szűkebb körben érvényes, ám aktív olvasói magatartással párosuló formát nemcsak tömegessé, hanem — a nagy átlagot tekintve — passzív jellegűvé is tette. Mindebből az következik, hogy az *olvasmánybeszerzési források között észlelt hangsúlyeltolódás nem az olvasói aktivitás növekedésének jegyében zajlott le*; s ez a tény — mivel tudjuk, hogy az utóbbi másfél évtizedben csökkent az olvasásra fordított időmennyiség és a rendszeres olvasók aránya — nem is hathat meglepetésként.

Az olvasmánybeszerzési forrásokkal kapcsolatban még szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy a *könyvtárnak* az olvasmányválasztásban betöltött szerepe sem egyértelmű. Igaz — erre már utaltunk is —, hogy minél gyakoribb olvasó valaki, annál nagyobb valószínűséggel származik legutóbbi olvasmánya a könyvtárból (a nagyon ritkán olvasók 10, az időnként olvasók 15, a rendszeres könyvolvasók 20 százaléka kölcsönözte — saját maga, nem családtagjai közvetítésével — utolsó olvasmányát könyvtárból), de itt a rendszeres olvasó nem jelenti egyúttal a legiskolázottabb és legjobb ízlésű olvasót! Sőt, a diplomások minden más végzettségi réteg mögött elmaradnak, a „modern” ízlésű olvasók pedig — holtversenyben a „romantikus” és a „lektúr” ízléskategóriákkal, persze más-más okból — hátul kullognak a könyvtárból származó olvasmányok arányát (körülbelül 10—10 százalékról van szó) illetően, és legutóbbi olvasmányaik legnagyobb, egyben minden más rétegét meghaladó hányada (mintegy fele) *friss vásárlás* eredménye. *A könyvtár ilyenképpen elsősorban az alacsony iskolázottságú és az érettségizett, valamint a „klasszikus” és a „bestseller” ízlésű rétegek gyakori olvasóinak olvasmányszállítója* — abban az értelemben, hogy az ő olvasmányaik között a legnagyobb a könyvtárból származó könyvek hányada.

Sajátos ellentmondás tanúi vagyunk: a diplomások és a „modern” ízlésszintűek körében a legmagasabb mind a rendszeres olvasók, mind pedig a könyvtári tagok aránya, mégis az ő olvasmányaik származnak a legkisebb arányban könyvtárból. Kamarás István legújabb — a könyvtárlátogatások *gyakoriságára* és a kölcsönzött könyvek *mennyiségére* is kiterjedő — kutatási eredményei bizonyítják, hogy az értelmiségi (főleg humán értelmiségi) könyvtári tagok átlagosan *kevesebbszer* fordulnak meg a (közművelődési!) könyvtárakban, és *kevesebb könyvet* is kölcsönöznek, mint más könyvtárlátogató rétegek. Mindezek alapján az ellentmondás feloldását több megfontolás is segítheti. Az értelmiség ugyan — ha a tudományos és a (munkahelyi) szakkönyvtárakból származó könyveket is számítjuk — a könyvtárban *beszerzett* olvasmányok darabszámát illetően nem maradhat el jelentősen más rétegektől, mégis egyértelműen állítható: magas tagsági aránya ellenére leginkább e réteg használja a könyvtárt (elsősorban a közművelődésit, de általában is, *minden* könyvtárt) *kiegészítő szerepkörben* más könyvbeszerzési források — elsősorban a *könyvesbolt* — mellett. Ez utóbbihoz nem utolsósorban az *újdonságok* iránti felfokozott igény következtében fordulnak (főleg a „modern” ízlésszintűek!), mivel az ilyen igényeket a könyvesbolt jobban ki tudja elégíteni, mint a könyvtár. Végül nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a könyvtárhasználat — mint látni fogjuk — épp a diplomások körében terjed ki leginkább a *kölcsönzésen kívüli* szolgáltatási formákra, így a tagság ténye nem okvetlenül realizálódik sűrű kölcsönzésben.

Könyvtárhasználat — falakon kívül

Arról a jelenségről kívánunk itt szólni, amit latens, rejtett, illetve „álruhás” könyvtárhasználatnak is neveznek: vagyis amikor valamilyen könyvtári szolgáltatást (elsősorban a könyvtárból kölcsönzött könyvet) olyanok is igénybe veszik, akik nem tagjai egy könyvtárnak sem, talán nem is jártak még könyvtárban. E kérdéskörrel vizsgáltunk csak érintőleg foglalkozott, eredményeink csak adalékok a téma majdani részletesebb kutatásához.

Az előző részben említettük, hogy az olvasók mintegy 7 százalékanak legutóbbi olvasmánya olyan könyvtári könyv volt, amelyet nem az olvasó saját maga, hanem valamelyik családtagja kölcsönzött. A jelenség inkább az alacsonyabb végzettségű olvasók körében volt észlelhető; a diplomások 2,7 százalékat, a 8 általános iskolai osztálynál kevesebbet végzetek 11 százalékát jellemezte.

Más által kölcsönzött könyvtári könyvet persze könyvtári tag is olvashat, de ez ke-

vésbé jellemző: 3 százaléuk választotta ki ilyenformán legutóbbi olvasmányát, szemben a nem könyvtári tag olvasók 8 százalékaival. Szemléletesebben: a könyvtárból származó, de nem az olvasó által kölcsönzött legutóbbi olvasmányoknak zömét, kerekén 85 százalékát *könyvtárba nem járó* olvasók kezében találtuk.

Az „álsruhás” könyvtárhasználat azonban nemcsak a mások által kölcsönzött könyvek „továbbolvasását” jelenti, hanem például egy olyanfajta laza, esetleges kapcsolatot (esetleg egy ugyancsak „álsruhás” könyvtárral, mondjuk, egy munkahelyi könyvkölcsönző hellyel, amelynek kezelője talán egyúttal árusít is), ami nem tudatosan olyan szinten, hogy az olvasó „könyvtári tagnak” érezze magát. (Emlékeztetőül újból megjegyezzük, hogy vizsgálatunk során azt tekintettük könyvtári tagnak, aki annak *valotta* magát.) Mindezt azért tartottuk szükségesnek megjegyezni, mert felmérésünk meglepetésekkel is szolgált. Ezek közé tartozik, hogy a *nem könyvtári tag* olvasók 9 százaléka (a felnőtt népesség mintegy 4 százalékaról van szó) úgy nyilatkozott, hogy legutóbbi olvasmányát *saját maga* könyvtárból szerezte be. (Összehasonlításul: ugyanezt a könyvtári tagok 29 százaléka állította.) Bár akadhattak köztük olyanok is, akik konkrét könyvrendelésükkel valaki másztok elküldeni a könyvtárba, s ha a kölcsönzést nem is, de a *választást* valóban saját maguk végzik, mégis elmondható, hogy a *közvetlen* könyvtárhasználat (nevezetesen az olvasmánybeszerzés) szélesebb rétegre terjed ki, mint ahányan könyvtári tagnak hiszik és vallják magukat. De a *könyvtári tagság* fogalma a másik irányból is képlékeny: a magukat könyvtári tagnak valló felnőtteknek legalább 3,3 százaléka (a felnőtt lakosság 0,6 százaléka) csak formálisan, illetve csak a válaszadó szubjektív tudatában könyvtárhasználó: ennyien vannak ugyanis, akik könyvtártagnak mondták magukat, de *nem szoktak könyvet olvasni*. (Formális tagság természetesen könyvolvasók esetében is létezhet, s nagyobb valószínűséggel, mint a csak a folyóiratolvasót látogató, de könyvet nem olvasó könyvtári tagok körében.) Ha e mínusszal csökkentjük a könyvtári tagok arányának főtebb (a mi felmérési adatainkhoz és nem a könyvtári statisztikákhoz mérten) mutatóhoz 4 százalékos többletet, akkor ez az olvasmánybeszerzés területén a 20 évben felüli népességben belül mintegy 2—2,5 százalékkal növeli a *közvetlen könyvtárhasználók 18,7 százalékos arányát*.

A *közvetett* (a tulajdonképpeni „falakon kívüli”) használattal kapcsolatos eddigi információink — amelyek a legutóbb olvasott könyvekre vonatkoztak — kiegészítésre szorulnak.

Ha a könyvtárból származó könyvek *családon belüli* hatókörét akarjuk megrajzolni, első lépésként tisztázni kell, hogy a magyar családok mekkora hányadára terjedhet ki egyáltalán ez a hatás. A felmérésünk során felkeresett 1000 családnak *csaknem felében* (48 százalékaiban) *találtunk legalább egy könyvtári tagot*, ezen belül 13 százalék volt azoknak a családoknak az aránya, amelyek csak a gyerekekkel vagy 13 évvel aluli fiatalokkal képviseltették magukat a könyvtárban, a fennmaradó 35 százalék viszont már felnőttekkel (is). A felmérési eredményeinket a *Könyvtáros* 1981. évi 1. számában ismertető első közleményünkben már említettük, hogy a könyvtárhasználatban élen járó rétegek (szellemi foglalkozásúak, a nagyvárosok lakói, nagyobb házi könyvtárral rendelkezők stb.) a könyvtári tagságnak a családon belüli elterjedtségében (főleg a felnőtt generációkra is kiterjedő könyvtárhasználatban) úgyszintén vezetnek. Egészítsük ki a képet azzal az újabb — bár nem különösebben meglepő — tapasztalatunkkal, amely szerint a családnak minél több tagja könyvolvasó, annál szorosabb, annál több generációra kiterjedő kapcsolatot épít ki a könyvtárral. (Tegyük hozzá: *a magyar családok 15 százalékában egyetlen könyvolvasót sem lertünk* — itt válnak igazán láthatóvá a hazai olvasáskultúra „legfehérebb” fehér foltjai! —, de még e családok között is akad egy csekély, 4 százaléknyi hányad, amelyben magát könyvtári tagnak mondó családtag található.) Az olvasókat és nem olvasókat egyaránt felvonultató családok körében a legelterjedtebb az a szokás, hogy *csak a gyerekek* járnak könyvtárba: itt szemmel láthatóan az „olvasó fiatalok és a nem olvasó felnőttek” képlet a tipikus, ami azt is bizonyítja, hogy a könyvtárral a csupán a gyerekek révén fenntartott „diplomáciai viszony” a család felnőtt tagjai számára *viszonylag kevés kulturális haszonnal jár*.

De ne elégedjünk meg ilyen sommás kijelentésekkel. Azokban a családokban ugyanis, amelyekben akadt ugyan könyvtártag, de a tagság nem volt teljes körű

(a családok 41 százalékáról van szó), az iránt is érdeklődtünk, hogy a *család könyvtárba nem járó tagjai szokták-e olvasni a könyvtárból hazahozott könyveket.*

A válaszok meglehetősen magas aránya — 63 százaléka — igenlő volt. (Részletezve: gyakran: 31,3; néha: 31,3; nem: 37,4 százalék.)

Ezt a „meghosszabbított” könyvtári szolgáltatást, amely tehát a könyvtári könyv *családon belüli* (nem könyvtáragoknak való) továbbadását jelenti, az összes magyar családon mintegy *egynegyede* veszi igénybe, s közülük minden második (körülbelül 13 százalék) meglehetősen rendszerességgel.

Felmerül a kérdés: főképp mely családok élnek ezzel a lehetőséggel? Elsősorban — bár a különbségek nem nagyok — azok, amelyekben mindenki olvas, amelyekben csak fiatal (18 éven aluli) könyvtárag található, s ahol viszonylag kevés könyv van otthon. (Ha nagyon kicsi — 1—20 kötetes — az otthoni könyvállomány, akkor inkább csak néha; közepes — 100—200 kötetes — állományok esetében gyakrabban folyamodnak a családok ehhez az olvasmánybeszerzési lehetőséghez.) A könyvtári könyv családon belüli „továbbolvasása” elsősorban a fizikai foglalkozású rétegek (munkások és főleg a parasztság) körében tapasztalható, a középszintű szakemberek az átlag körül helyezkednek el. Legkevésbé és a legkisebb gyakorisággal a szellemi foglalkozásúak (főképpen az értelmiségiek) élnek ezzel a lehetőséggel. Az utóbbi családok támaszkodhatnak a legnagyobb otthoni könyvgyűjteményekre, és ők képviseltetik magukat leginkább felnőtt családtagokkal is a könyvtárban: körükben tehát individuális, *személyre szóló* könyvválasztás, a könyvtárral való *közvetlen* kapcsolatot a jellemző.

Mindezek alapján a családon belül továbbadott könyvtári könyv főként az olvasáskultúra és a könyv iránti érdeklődés *középső szintjein* álló (keves könyvvel rendelkező, a könyvtárba inkább csak a fiatalokat „delegáló”, de általában teljes egészében olvasó, fizikai foglalkozású) családok körében játszik lényeges szerepet.

A könyvtári könyv *családon kívüli* hatóköréről is megpróbáltunk adatokat gyűjteni. A könyvtári taggal „rendelkező” családoktól megkérdeztük: előfordul-e, hogy a könyvtárból kölcsönzött könyvet családon kívülieknek is kölcsönadják. Itt már sokkal alacsonyabb volt az *igenlő* válaszok aránya: mindössze *21 százalékos* (szemben a családon belüli „továbbadás” 63 százalékos adatával), ami azt jelenti, hogy ez a szokás a magyar családoknak csupán *egytizedét* jellemzi, míg a belterjesebb forma, mint korábban láttuk, *egynegyedét*. Nemcsak azoknak aránya alacsony, akik egyáltalán szoktak családon kívülieknek könyvtári könyvet kölcsönadni, hanem a gyakorisági fok is: a „gyakran” választ csak a könyvtári taggal rendelkező családok 4,6 százalékától kaptuk.

Ez a visszafogottság természetesen érthető, hiszen a könyvtári könyvért a kölcsönző család vagyoni jogi felelősséggel tartozik, s ha ilyen szempontból nézzük a dolgot, nem is kevesellhető, hogy *minden ötödik*, könyvtárral kapcsolatot tartó család hajlandó kockázatot vállalni a könyvtárban *beszerzett* könyv családon kívüli kölcsönzésével. Ez a hajlandóság a különböző társadalmi rétegekben csaknem azonos mértékű, csupán az értelmiségnek az átlagosnál *kisebb*, a parasztságnak pedig az átlagosnál *nagyobb* vállalkozó kedve említésre méltó. (Emlékeztetnünk kell rá, hogy e rétegek a családon *belüli* „továbbolvasás” terén is hasonlóképpen viselkedtek.) Megemlítjük még, hogy a könyvtári könyvnek a család körén túlmutató kölcsönzésével inkább csak azokban a családokban találkoztunk, amelyeknek vagy 14—18 éves fiatal vagy felnőtt könyvtári tagjai (is) voltak, tehát a csupán gyerekekre kiterjedő könyvtárhasználat e szokásnak nem kedvez — valószínűleg épp az anyagi felelősség s a vele járó szülői tiltás miatt.

A könyvtári szolgáltatások igénybevétele

Lépjük át most a könyvtár küszöbét, és vegyük szemügyre a szorosabb értelemben vett könyvtárhasználat néhány szociológiai—demográfiai jelenségét.

Köztudomású, hogy az átlagos könyvtárlátogató (s még inkább az átlagos állampolgár) szemében a könyvtár elsősorban, illetve kizárólag könyvkölcsönző hely. Felmérésünk a számok nyelvén erről azt mondja, hogy a *felnőtt* (20 éven felüli) *könyvtári tagok 55 százaléka kölcsönzésen kívül nem szokott igénybe venni más szolgálta-*

tást. Részletesebben (100 százaléknak az összes könyvtáratagot tekintve): csak kölcsönözni szokott: 55; további *egy* szolgáltatást vesz igénybe: 26,5; a kölcsönzésen kívül *két vagy három* szolgáltatással él: 12,6; *négy vagy több* szolgáltatással: 1,7 százalék. (4,2 százalék nem válaszolt.) A szolgáltatások szélesebb körére (kettőre vagy többre) kiterjedő, több dimenziós könyvtárhasználat tehát körülbelül *minden hetedik* könyvtári tag esetében észlelhető.

Ezek a számok az átlagos helyzetet tükrözik. Az átlagon belül az egyes rétegek közötti eltérések azonban meglehetősen nagyok és többnyire egyértelműek. Az iskolai végzettség emelkedésével, valamint a fizikai munkától a szellemi munkavégzés felé haladva határozottan növekszik az igénybe vett szolgáltatások száma. Például: *csak kölcsönöz* a 8 általánosnál kevesebbet végzetek, valamint a munkások és a mezőgazdasági fizikai dolgozók kétharmada, az érettségizettek és diplomások 40—45 százaléka; *két, illetve több* szolgáltatással él a 8 általánosnál alacsonyabb végzettségűek és a munkások 5—7 százaléka, továbbá a diplomások 29 százaléka stb. Ami a két vagy ennél több szolgáltatás igénybevételét illeti, az igazi határvonal az értelmiség és minden más végzettségű réteg között húzódik: a diplomások 29 százalékos arányszámától a középhelyzetű alkalmazottak, illetve érettségizettek 13—15 százalékos adatai is számottevően elmaradnak.

A férfiak és a nők magatartása között e téren nem észleltünk semmi különbséget. Az életkor növekedésével viszont a könyvtárhasználat egyre inkább „kölcsönzészközpontúvá” válik. A huszoneves könyvtáratagok (főleg a 26—30 évesek) a legaktívabbak: egyötödük vesz igénybe a kölcsönzésen kívül két vagy több könyvtári szolgáltatást, és a könyvtárba csak kölcsönözni járók aránya is körükben a legalacsonyabb: 36 százalék. Az egysíkúbbá váló könyvtárhasználat jelei a 31—40 évesek körében már erőteljesen mutatkoznak, az idősebb korosztályok felé haladva pedig tovább sokasodnak.

Az *olvasói magatartás* legfőbb jellemzői (könyvolvasási gyakoriság, olvasói ízlés) szoros kapcsolatban állnak a könyvtárhasználat aktivitásával, egy-, illetve több dimenziós voltával. Míg a rendszeres könyvolvasók 46 százaléka, addig a ritkábban olvasók kétharmada használja csupán könyvkölcsönző funkcióban a könyvtárt; a kölcsönzésen kívül két vagy több szolgáltatással az előbbieknél 22, az utóbbiaknak csak 6 százaléka szokott élni. Az olvasói ízléstípusok könyvtárhasználói magatartása között észleltük a legnagyobb különbségeket: a „modern” ízlésképletű könyvtári tagoknak mindössze egyharmada, a lektűr és a romantikus irodalom híveinek több mint kétharmada tekintette pusztán kölcsönzőhelynek a könyvtárt; két vagy több szolgáltatást az előbbieknél 37, az utóbbiak 7 százaléka vett igénybe. Egyértelmű a tendencia: *minél gyakrabban olvas valaki, s minél magasabb az ízlésszintje, annál többfajta könyvtári szolgáltatásra tart igényt.* (Ez elsősorban az ízlésre áll.) A több dimenziós könyvtárhasználatról tehát elmondható, hogy *fontos részeleme a fejlett olvasói magatartásnak.*

A *könyvtártagság időtartama* már nem differenciálja ilyen egyértelműen a könyvtárhasználói viselkedést. A könyvtár több funkciójú használata ugyan leginkább a régi (több mint 10 éves) könyvtáratagok körében volt tapasztalható, ami már csak azért sem meglepő, mert ezek több mint fele része rendszeres olvasó, s itt a legnagyobb a „modern” ízlésszintűek, valamint az értelmiségiek aránya is. De ez nem jelenti egyúttal azt is, hogy a friss tagok a legegysíkúbb, a leginkább kölcsönzészcentrikus használók: a két évnél „fiatalabb” könyvtári tagok ugyan valamivel elmaradnak az átlagtól a két vagy több szolgáltatás igénybevétele terén, de körükben a legelterjedtebb az a szokás, hogy a kölcsönzésen kívül élnek *még egy* másik szolgáltatással is.

A jelek szerint tehát a több funkciós könyvtárhasználat kialakulását elősegítheti a könyvtári tagság huzamos időtartama (bár legalább annyi bizonyítékunk van arra, hogy mindkettő mögött *közös* meghatározó: az olvasáskultúra magasabb szintje — s toldjuk meg ezt egy erős sejtéssel: *egy érdeklődőbb, nyitottabb személyiség* — áll); ám a könyvtárakban számolni kell a friss beiratkozók újabban jelentkező olyan rétegével is, amelynek igénye már a kezdetekben meghaladja a pusztán kölcsönzést.

Most tekintsük át magukat az egyes *szolgáltatási fajtákat* igénylők körével együtt. Ismételen megemlítjük, hogy adataink *20 éven felüli* könyvtárlátogatóktól származnak, ami a tizenévesek által különösen kedvelt szolgáltatások (például a tájékoztatás, az audiovizuális dokumentumok) esetében torzíthatja az arányokat. Hozzá kell tennünk még, hogy a kérdőívben nem adtunk előzetesen elkészített listát: az igénybe

vett szolgáltatásokat a kérdeztettek *maguk nevezték meg*. Ez az úgynevezett nyitott kérdéses mód minden bizonnyal lefelé módosította az igénybevevők arányszámait, de egyben lehetőséget adott arra is, hogy a kérdeztettek az általuk valóban fontosnak tartott és *gyakrabban igénybe vett* formákra fordítsák figyelmük javát. (Némi bizonytalanságot okozhatott az is, hogy a válaszadókra maradt annak eldöntése, mit tekintsenek kölcsönzésen kívüli szolgáltatásnak. Így előfordulhatott például, hogy az olvasmányválasztással kapcsolatban könyvtárosi segítséget nem mindig sorolták ide stb.)

Ezek után nézzük meg az egyes szolgáltatási fajtákat „népszerűségi” sorrendben, igénybevevőiknek az *összes (20 éven felüli) könyvtártag százalékában* kifejezett arányszámaival.

Helybenolvasás (sajtó- és könyvolvasás együtt)	26,7
Tájékoztató szolgálat (a könyvtárostól adatot, tájékoztatást, egy kérdésre vonatkozó irodalmat, bibliográfiát stb. szokott kérni)	17,3
Könyvtárközi kölcsönzés	3,9
Képes dokumentumok (dia, film, mikrofilm) használata, illetve kölcsönzése	2,6
Hangzó dokumentumok (lemez, magnószalag) hallgatása, kölcsönzése, átjátszása	2,1
Könyvtári rendezvények, klubfoglalkozások látogatása	2,1
Egyéb szolgáltatások	3,7

Összeállításunk számadataiból kiolvasható, hogy a kölcsönzésen kívül más szolgáltatást is igénybe vevő (a nem válaszolókat mellőzve) 41 százaléknyi könyvtártag átlagosan mintegy *másfél* szolgáltatásra támaszkodik. Ha pedig *minden* könyvtári taggal (a csak kölcsönzőkkel is!), valamint a könyvkölcsönzési alapszolgáltatással is számolunk, akkor egy főre átlag 1,7 könyvtári szolgáltatás használatát vehetjük.

Felmérésünk tapasztalata szerint a *helybenolvasás* lehetőségével főleg a szellemi foglalkozásúak élnek, elsősorban az értelmiség: e csoport könyvtári tagjainak 47 százaléka. A *tájékoztató szolgálatot* (a 20 éven felüli könyvtártagok közül!) a legnagyobb arányban az alkalmazottak és a középszintű szakemberek vették igénybe: 22—23 százalékuk említette meg ezt a szolgáltatást. Az értelmiségiek a maguk 16 százalékos arányával sajátságos módon nem sokkal előzik meg a könyvtárlátogató munkások 12 százalékos arányszámát. Egy szerény adalék a könyvtár „nagyüzemivé válásának” fenyegető veszélyéhez: a kisvárosi könyvtártagok a jelek szerint szívesebben fordulnak a könyvtárhozhoz problémáikkal vagy legalábbis szívesebben — szám szerint 25 százalékos arányban — tesznek említést erről, mint a főváros és a nagyvárosok könyvtárlátogatói (15—15 százalék). A *könyvtárközi kölcsönzés* az értelmiségiek (és a középszintű szakemberek) tipikus szolgáltatási formájának mutatkozott — főleg a kisvárosokban.

Bár a többi szolgáltatási formáról az említések alacsony száma miatt részletesebb információkkal nem szolgálhatunk, úgy véljük, hogy az eddigiekből is kiderült: a könyvtár több funkciójú használatában még korántsem értük el az eszményi szintet. Mi a használói oldalról közelítettük meg e témakört, de az ellátottság hiányosságai az így nyert képen is nemegyszer átütöttek. Ugyanakkor nem hallgathatjuk el azt a vélekedésünket, miszerint a jelenlegi (egyébként korántsem elégséges) ellátottsági szint és tárgyi-anyagi feltételek mellett is előbbre tarthatnánk, ha sikerülne a szolgáltatások színvonalának *személyi feltételein* javítani. Például a tájékoztató könyvtárosok felkészültségén, hogy az értelmiségiek nagyobb arányban tekinthessék őket partnernek (a tájékoztatói munka színvonalának problémáiról lásd például *Halász Béla*, valamint a *Baranyi Imre—Pápay Zsuzsa* szerzőpáros cikkét a *Könyvtáros* 1977/2. és 1980/5. számában); vagy általában a könyvtáros magatartásán, a személyközi kapcsolatokban való jártasságán, hogy az eddignél nagyobb sikerrel vegye fel a küzdelmet a nagyvárosi életforma és a nagyvárosi könyvtárak emberi kapcsolataiban mutatkozó elidegenedési jelenségekkel.

És természetesen a könyvtárról a társadalomban kialakult — jobbára még egydimenziós — képnek is módosulnia, gazdagodnia kellene. Ezt a képet egyelőre a könyvtárlátogatók viselkedésének lenyomataként ismerjük — egy következő alkalommal szélesebb nézőpontból kíséreljük meg vizsgálatát.

Gereben Ferenc